

Κυριακή, 27 Ιουλίου 2025

Βιτσέντζος Κορνάρος - Μίκης Θεοδωράκης
Δόκιμη Συσχέτιση;
Δοκιμές Συσχετίσεις¹

του Αντώνη Ανηψητάκη

από έγχρωμο πίνακα του Πέτρου
Δημητροπουλάκη

Νήπιο σχεδόν θυμάμαι την παλαιών αρχών γιαγιά μου να απαγγέλλει με θερμή
στίχους από τον *Ερωτόκριτο*. Και αυτόν:

Για σένα εγεννήθηκε στον κόσμο το κορμί μου
Γ1398

Αργότερα, δύο στίχους τους ενστερνίστηκα ως κατηγορική προσταγή της ζωής μου

Γιατί όποιος δίχως πιβουλιά του Πόθου του ξετρέχει,
εις μιάν αρχή [α' βασανιστεί], καλό το τέλος έχει.
Α15-16

Έφηβος μαθητής, οικότροφος στο Κολέγιο Αθηνών, θυμάμαι εν μέσω χούντας να
μουύμαι στον κόσμο του Μίκη και να αποφασίζω να μην πάω Αμερική, αλλά να
μείνω εδώ για “τον αγώνα, που θα ‘ταν δύσκολος, αλλά ωραίος”. Την πεσιμιστική
συνέχεια του ποιήματος της Ρένας Χατζηδάκη “κι ήρθε να γίνει σαπισμένο σταφύλι”
ο νεανικός μου οίστρος την προσπέρασε, όπως ο λαός την περίφημη άνω τελεία του
Σεφέρη, ο οποίος συνδέει τους δασκάλους μου ποικιλοτρόπως, δάσκαλος κι αυτός.

Ο λαός έχει το δικαίωμα να επιλέγει, δεν επέλεξε τη σωστή ερμηνεία του Μούτσιου, αλλά την λάθος του Μπιθικώτση, “πήραμε τη ζωή μας λάθος, κι [έτσι] αλλάξαμε ζωή” και την καθιέρωσε ως σωστή αγαλλιάζοντας εν τέλει και τον αυστηρό ποιητή. Και το ίδιο το τραγούδι όμως, ως “Περιγιάλι” το αναγνωρίζει ο λαός κι όχι ως “Άρνηση”, που το τιτλοφόρησε ο ποιητής.

Γιορτάζοντας φέτος τα 100 χρόνια του Μίκη, διαπίστωσα πόσο έχει απαξιώσει τον Βιτσέντζο. Δυο γραμμές όλες κι όλες, δεν τον συγκινούσε ο μονότονος ρυθμός του, αυτόν που μετά ύμνησε ο Σεφέρης ως ρετσιτατίβο.

“... Ο παππούς μου ήξερε απέξω την Ερωφίλη και τον Ερωτόκριτο. Ώρες ολόκληρες σιγοτραγουδούσε τους στίχους με κείνη τη μονότονη μουσική.”

Ήθελα να καταλάβω, τους άνοιξα κουβέντα, την κατέγραψα και σας την μεταφέρω.

Ερώτηση: Βιτσέντζο, Μίκη σας χωρίζουν 372 χρόνια από τις γέννες σας, 408 από το θάνατο σας, το 1821 σχεδόν στη μέση. Θέλω να μάθω πως κατακτήσατε την οικουμενικότητά σας, εσύ Βιτσέντζο διέτρεξες τέσσερις αιώνες με ζωντανό τον *Ερωτόκριτο* και εσύ Μίκη την Οικουμένη με τη μουσική σου. Αλλά ας το πάρουμε από την αρχή, πείτε μου πως σας διαμόρφωσαν τα παιδικά σας χρόνια.

Β: Μεγάλωσα χωρίς πατέρα, πέθανε λίγες μέρες μετά τη γέννησή μου, στις 26 Μαρτίου του 1553, σε ένα πλούσιο σπίτι στην Τραπεζόντα, στο οικογενειακό μας φέουδο, έξω από τη Σητεία. Η μάνα μου η Ζαμπέτα, η νένα μου, οι φαμέγιοι, τα παιδιά τους μιλούσαν μόνο Ελληνικά. Τα Ελληνικά ήταν η μητρική μου γλώσσα, η γλώσσα των παιδικών μου φίλων, των παιχνιδιών μας. Τα μεγαλύτερα αδέρφια μου ο Ιωάννης Φραγκίσκος, 8 χρόνια μεγαλύτερος και ο Ανδρέας 5, λειτούργησαν σαν μικροί πατεράδες. Ο Ιωάννης Φραγκίσκος, ερωτιάρης ο ίδιος, με μύησε στον έρωτα, ο Ανδρέας, λόγιος, μου εμφύσησε την αγάπη στα γράμματα. Αυτό ήταν το μεγάλο δίπολο της ζωής μου, έρωτας και γράμματα.

Παίζοντας, μου μπήκε ένα ερώτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, έτσι το συνειδητοποίησα μετά: γιατί η ισοτιμία που υπήρχε στο παιχνίδι με τα άλλα παιδιά δεν υπήρχε στην υπόλοιπη ζωή μας, που ήταν γεμάτη διακρίσεις; Όλοι ήμασταν διαφορετικοί χαρακτήρες, αλλά και όλοι απαραίτητοι. Μου βγήκε αργότερα αυτό στην γκιόστρα, την οποία οι μελετητές μου βάλθηκαν να την διαβάσουν με τα γυαλιά του εθνικισμού. Εθνικισμός δεν υπήρχε τα χρόνια μου. Ανθρώπινοι τύποι ήταν οι αγωνιζόμενοι, όχι εκπρόσωποι εθνών. Κι οι γκιόστρες, οι αγώνες, τα παιχνίδια είναι το διαχρονικό πολιτισμικό υποκατάστατο του πολέμου που μερώνει το θερίο μέσα μας.

Μ: Εγώ Γεννήθηκα στη Χίο, 29 Ιουλίου 1925, όπου υπηρετούσε ανώτερος υπάλληλος ο κρητικός πατέρας μου, 3 μόλις χρόνια μετά την Καταστροφή. Πρώτες μνήμες έχω από τη Λέσβο, όπου τον μετέθεσαν λίγο μετά. Το σπίτι πλημμύριζε από το σόι της Μικρασιάτισσας μάνας μου. Κάθε μέρα έβλεπαν απέναντι τον Τσεσμέ και αρχίναγαν το γαϊτανάκι, θύμησες, πόνοι, μουσικές. Ανακατεύονταν στο μυαλό μου σμυρναίικα και ψαλμωδίες.

Μια μέρα παρατηρώντας τα πουλιά μου 'ρθε να πετάξω. Εγώ κατασκοτώθηκα μα ο παππούς μου, που πήγε να με προλάβει σκοτώθηκε στ' αλήθεια. Τώρα που το σκέφτομαι όλη μου η ζωή ήταν μια επαναλαμβανόμενη πτητική άσκηση, η πίστη μου στην εφικτότητα του ανέφικτου. Τι άλλο ήταν η Σπίθα στα 90 μου. Φοβόμουν βέβαια, μα η δίνη της τρέλας ήταν ισχυρότερη. Κάποιες φορές όμως πέταξα στα αλήθεια. Όταν τραγούδαγαν οι λαοί τα τραγούδια μου.

1930-1932, πέντε ως οκτώ χρονών, ζήσαμε στα Γιάννενα, αναπληρωτής γενικός διοικητής Ηπείρου ο βενιζελικός πατέρας μου, δίπλα το Μπιζάνι όπου τραυματίστηκε, μου 'δείχνε την ουλή, από την εφηβική εθελοντική συμμετοχή του στους Μακεδονικούς πολέμους το 1912, έγινε το απόλυτο πρότυπο του ηρωισμού και της θυσίας. Τότε μάλλον άρχισα να εκλογικεύω την τρέλα μου για τα πετάγματα, να την λέω χρέος.

Από τα παιδικά μου χρόνια κρατάω δύο ουρήσεις που οριοθέτησαν τη ζωή μου, τέχνη και πολιτική. Στη Λέσβο η μια, κατούραγα τον κουβά με τα χρώματα του Θεόφιλου, ίσως ο Ερωτόκριτος και η Αρετούσα του να έχουν και λίγο Μίκη, στα Γιάννενα το άλλο, είχε έρθει ο Βενιζέλος, με πήρε στην ποδιά του, από την τρομάρα μου μου φύγανε.

Αυτό πάντως που είπες Βιτσέντζο, με τις άδικες διακρίσεις, με επηρέασε και μένα από μικρό. Όλο με τις μικρές υπηρέτριες, δούλες τις λέγαμε, ήθελα να βρίσκομαι. Ένα από τα πιο αγαπημένα μου νεανικά τραγούδια, ήταν για την μικρή πόρνη στα Χανιά, το Κατινιώ, φίλη του αδερφού μου.

Ερώτηση: Και οι δύο ζήσατε σε ενδιαφέροντες καιρούς. Πόσο σας επηρέασαν;

Β: Το 1553 που γεννήθηκα εγώ κλείνανε 100 χρόνια από την Άλωση και μόλις 15 χρόνια από την ολοκληρωτική καταστροφή της Σητείας από τον Μπαρμπαρόσα το 1538. Η Οθωμανική απειλή όμως, δεν με επηρέασε, επειδή η Γαληνοτάτη άλλαξε αμέσως πολιτική. Στην Κρήτη άρχισε να διοχετεύεται πακτωλός χρημάτων για την οχύρωση του νησιού, το χρήμα μόχλευε την κοινωνία, οι τίτλοι ευγενείας σταδιακά απαξιώθηκαν, μια ρωμαλέα αστική τάξη αναδύθηκε, οι cittadini -ο αδερφός του Δομίνικου ήταν εφοπλιστής της εποχής, οι σπουδές στην Ιταλία έγιναν μόδα, η αύρα

της Ιταλικής Αναγέννησης αναζωογόνησε τον πολιτισμό του νησιού, όχι μόνο με τις Ακαδημίες. Πλούτος και πολιτισμός, άλλαξαν τον Βορρά της κοινωνικής πυξίδας της Κρήτης, αντί να δείχνει διάκριση, έδειχνε συνοχή, γίναμε όλοι Βενετοκρητικοί. Τα δόγματα, καθολικοί - ορθόδοξοι αλληλοεξουδετερώθηκαν, όλοι βλέπανε καλύτερες μέρες, γι' αυτό δεν εστίασα στις οικονομικές ανισότητες, αλλά στο δικαίωμα στον έρωτα, πέρα από διακρίσεις. Στον *Ερωτόκριτο* κατάργησα τον ταξικό θεσμό της ισογαμίας.

Το έργο μου, επειδή είναι άχρονο, αφορά και την αταξική κοινωνία που ονειρεύτηκες Μίκη, αλλά βοηθά και τους ερωτευμένους να ευτυχίσουν σε τούτο τον άδικο κόσμο. Μοιάζω πιο πολύ του φίλου σου του Μάνου. Έρωτας και πολιτική συνυφαίνονται στον *Ερωτόκριτο*. Δείχνω όμως και στους ευαίσθητους πολιτικούς πως μπορείτε να ξεπεράσετε τους μακιαβελικούς τρόπους, με το δικό μου, ξετρέχοντας τις ιδέες σας δίχως πιβουλιά, ερωτικά, αν με καταλαβαίνεις, τα μέσα να εμπεριέχουν το σκοπό.

Η Κρήτη είχε γίνει στα χρόνια μου τόπος ειρήνης και δημιουργίας. Όταν ολοκλήρωνα τον *Ερωτόκριτο*, περί το 1600, στη Ρώμη η Ιερά εξέταση ανέκρινε το Γαλιλαίο, που είχε αποκαθλώσει τον Αριστοτέλη και έκαιγε στην πυρά τον Τζιορντάνο Μπρούνο μαζί με το Λουκρήτιο, που όπως λένε τον είχε στο ράσο του, το *De Rerum Natura*. Μακαρίζω την τύχη μου που έζησα την Κρήτη εκείνης της εποχής, απολαμβάνοντας τα καλά της Αναγέννησης, έχοντάς την όμως και σαν αλεξικέραυνο στην Αντιμεταρρύθμιση της Καθολικής Εκκλησίας. Κοντολογίς είμαι τέκνο της Ειρήνης.

Ερώτηση: Μίκη εσύ γεννιέσαι σχεδόν 400 χρόνια μετά, έχουν μεσολαβήσει αστικές και βιομηχανικές επαναστάσεις, εθνικισμοί, αποικιοκρατία, ιμπεριαλισμοί, πλούτος και εκμετάλλευση· γεννιέσαι όμως και στην αυγή της νέας μεγάλης οικουμενικής υπόσχεσης, 8 μόλις χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Εσένα πόσο σε επηρέασε η εποχή σου;

Μ: Πόσο παρόμοια, αλλά και πόσο διαφορετική είναι η δική μου εποχή. Μέσα από τις στάχτες του αιματηρού Α'ΠΠ που δεν έζησα, γεννήθηκε η Οκτωβριανή επανάσταση, που επαγγέλλονταν οικουμενική ισότητα, απελευθερωμένο τον άνθρωπο, ικανό να ανακαλύψει τις συμπαντικές αλήθειες και ομορφίες του έξω και μέσα κόσμου, του μικρού και μέγα. Αντίστοιχες μορφές με τους σπουδαίους σύγχρονούς σου Βιτσέντζο, τους Σαίξπηρ, Θερβάντες, Γκρέκο, Μονταίνιο, Γαλιλαίο, ήταν στην εποχή μου οι Αϊνστάιν, Φρόιντ, Στραβίνσκι, Πικάσο, Λε Κορμπυζιέ.

Η μπελ επόκ μου όμως κράτησε λίγο, εκεί που μόλις είχε ξεκαθαρίσει μέσα μου ως πρότυπο ζωής, ο Μπετόβεν, κατοχή ήταν, Τρίπολη, γερμανικό το φιλμ, εκεί αρχίζει και ο διπλός μου αγώνας, να γίνω μουσουργός μιας ελεύθερης Ελλάδας, δίχρονη έκτοτε η καρδιά μου, τικ για τη μουσική, τακ για την ελευθερία, τικ για τη μουσική, τακ για την ελευθερία. Έζησα μιάμιση φορά τη ζωή σου Βιτσέντζο, 61 εσύ 96 εγώ και

αξιώθηκα ελάχιστα διαλείμματα ειρήνης. Κραχ, φασισμός, ναζισμός, σταλινισμός, ιμπεριαλισμοί, κόλαση του Β'ΠΠ που στην Ελλάδα παρατάθηκε με τον Εμφύλιο και μετά με την χούντα. Πρόλαβα ως και την πρόσφατη χρεοκοπία.

Πολέμησα τους κατακτητές, πολέμησα στον Εμφύλιο, δεν λύγισα στις διώξεις κι όταν ρίξαμε τη χούντα ονειρεύτηκα μια Ελλάδα της προκοπής και του πολιτισμού, που όμως δεν αξιώθηκα. Ο Δεκέμβρης του '44 με σημάδεψε, εκεί εξοικειώθηκα με το θάνατο, τον ζήλεψα μπορώ να πω γιατί πήρε τον ανθό της Ελλάδας στο πιο μεθυστικό άρωμά του. Δεν υπερβάλω όταν τον προσκαλώ στο *Τραγούδι του Νεκρού Αδερφού*. "Πόσες φορές έχω χορέψει με το Χάρο, πόσες φορές έχω πιει κρασί με το Χάρο και πόσες φορές τον νίκησα το Χάρο." Τρεις φορές πέρασα σχεδόν απέναντι. Στα Δεκεμβριανά, όταν με φυγάδευσαν μισοπεθαμένο από το νεκροτομείο - ο *Ριζοσπάστης* έγραψε πως με σκότωσαν, στη Μακρόνησο μετά που με έθαψαν αφήνοντας έξω μόνο το κεφάλι για να αφοδεύσουν. Τότε αναμετρήθηκα με τους αρουραίους, πιστεύω πως μου χαρίστηκαν γιατί άκουσαν τις νοητικές μουσικές που γέννησα για να επιζήσω. Την τρίτη φορά ήταν στις Μαδάρες, όταν ο αδερφός της προγιαγιάς μου ο Θεριανός, που είχε δεύτερη γυναίκα την τουρκοκρητική την Εμινέ, την όμορφη Μηλιά την αμίλητη - παιδάκι της έκοψαν οι χριστιανοί τη γλώσσα για να μη μαρτυρήσει, πρακτικός ορθοπεδικός για ζώα και ανθρώπους ο Θεριανός σε υπαίθριο χειρουργείο με αναισθητικό ρακί και βόδια νοσοκόμους, μου ξανάδωσε το πόδι που μου είχαν βγάλει στη Μακρόνησο. Σε αντίθεση με σένα Βιτσέντζο, είμαι παιδί της μάχης, του πολέμου.

Ερώτηση: Με όλες σας όμως τις διαφορές σαν συνδέει ένα μέγιστο κοινό, το ότι ενώ είχατε την καλύτερη δυνατή λόγια παιδεία της Δύσης, επιλέξατε η τέχνη σας να υπηρετήσει τον λαό, να τον δασκαλεύει χωρίς διδακτισμό, να τον συγκινεί χωρίς να τον χειραγωγεί, να τον ψυχαγωγεί-όχι να τον διασκεδάσει. Πόθεν αυτή σας η επιλογή;

Β: Στα 1570 στη Σητεία, νεότατος 17 - 18, ελάχιστοι οι ευγενείς, 5 όλες κι όλες οι οικογένειες, πολύ περισσότεροι οι φιλόδοξοι *cittadini*, οι ανερχόμενοι αστοί. Τα αδέρφια μου είχαν βρει έναν εξάίρετο παιδαγωγό, τον Δημήτρη Παντόγαλο, που μας μάθαινε λατινικά, ιταλικά, ελληνικά, ιστορία. Στο μάθημά του γνώρισα την Βασιλική, μια πανέμορφη και πανέξυπνη νεαρή *cittadini* που 'χε τις χάρες όλες, ερωτευτήκαμε. Όμως παρόλες τις προοδευτικές αλλαγές και τις κοινωνικές ωσμώσεις, δεν ήταν εύκολο να παντρευτούμε. Έτσι ο έρωτας μου έγινε σπουδή για τον έρωτα, έργο ζωής, ο *Ερωτόκριτος*.

Την έμπνευση μου την έδωσε το "*Paris et Vienne*" του Pierre de la Cypède που το διαβάσαμε τότε στα Ιταλικά. Κράτησα τον μύθο, άλλαξα γλώσσα, ήθος, φιλοσοφία. Με βόλεψε να μιλήσω για την ερωτική μας ιστορία, χωρίς να αποκαλυφθώ. Η Βασιλική από την κατώτερη τάξη, έστω κι αν ήταν ανερχόμενη αστή δεν ήταν όμως ευγενής. Βασιλοπούλα την έκανα, Αρετούσα, κι εγώ από ευγενής έγινα ο

Ερωτόκριτος, κατώτερης τάξης, που δεν δικαιούτο να την πάρει γυναίκα του. Παρένθεσα βέβαια και την πιο ρεαλιστική εκδοχή του Κρητικού Χαρίδημου, ο Χαρίδημος ανήκει σε υψηλή τάξη, και η τραγική του σύντροφος σε κατώτερη. Συνήθως οι φτωχοί ζηλεύουν τους πλούσιους, και διεκδικούν εξίσωση, εγώ είδα την άλλη πλευρά. Λέει η Αρετούσα στη φυλακή...

*Φτωχή φτωχόν αγάπησε, και πόνον δεν εγρίκα',
μα φτωχικά επεράσασι, τον Πόθον εχαρήκα',
δίχως κιαμιάν εντήρησιν, γ-ή φόβο να τους κρίνει,
αέραν είχαν και δροσά σ' το' Αγάπης το καμίνι.
Κ' εγώ, γιατί' είμαι Βασιλιού και Ρήγα Ουγατέρα,
χίλιοι καημοί και βάσανα με βρίσκου' νύκτα-ημέρα.*
Δ725-730

Έγραψα βέβαια στα Ελληνικά, αυτά ήξερα καλύτερα, ήταν και η γλώσσα του έρωτά μας, η γλώσσα του λαού, των βενετοκρητικών, των κρητικών εντέλει. Ο Ανδρέας ήθελε να γράφω ιταλικά και να συχνάζω στις μαζώξεις της Ακαδημίας των Stravaganti που είχε ιδρύσει, όταν αργότερα εγκαταστάθηκα στο Ηράκλειο. Τον λαό τον σεβόμουνα απεριόριστα για τη σοφία που είχε αποσπάξει στις χιλιετίες σ' όλους τους τομείς. Στο φαγητό θες, πόσα φαρμακόχορτα και δηλητηριώδημανιτάρια απέρριψε, στην ιατρική θες, σκέψου τα βότανα, τι συλλογική δουλειά αιώνων απαιτήθηκε για να κατηγοριοποιηθούν, στο χτίσιμο θες, δες πόση σοφία και χάρη έχει ενσωματωθεί σε μια ταπεινή ξερολιθιά, έτσι είδα και τις λέξεις του λαού, σαν ταιριαστές πέτρες μιας ξερολιθιάς. Αυτή την ξερολιθιά φιλοδόχησα να εξωραίσω. Αντίστοιχη δουλειά έκανε λίγο πριν ο Πιέτρο Μπέμπο με τα ιταλικά. Παράλληλα είχα κίνητρο να αλλάξω τον λαό, να τον απελευθερώσω από τις άδικες συμβάσεις που δεν χαρακτηρίζαν μόνο τη γενιά των γονιών μας, αλλά και των φίλων μας, των πολύ δικών μας ανθρώπων, καληώρα ο Πολύδωρος και η Νένα. Παρομοίασα την μέθοδο μου με αυτήν ενός επιμελούς μάστορα.

Ερώτηση: Θα σας ρωτήσω για τη μέθοδο σας. Αλλά ας μας πει πρώτα και ο Μίκης γιατί υπηρέτησε με την λόγια παιδεία του το λαό.

Μ: Αν ο Παρίσης καθόρισε τον Βιτσέντζο, τα Παρίσια σημάδεψαν εμένα. 1954, νιόπαντροι με τη Μυρτώ, βρίσκομαι με μια περιπετειώδη υποτροφία να σπουδάζω στο Κονσερβατουάρ του Παρισιού μουσική ανάλυση και διεύθυνση ορχήστρας. Τα πρώτα έργα μου σκίζουν, με βραβεύουν στη Μόσχα, με βραβεύουν στην Αμερική, το 1959 στο Covent Garden το μπαλέτο μου Αντιγόνη αποθεώνεται - εκεί γνωρίζω το Σεφέρη. Οι πύλες της προσωπικής διάκρισης ανοίγουν διάπλατα να υποδεχτούν τον νέο μουσουργό που, στα χνάρια των μεγάλων μουσουργών που ψυχαγωγούσαν τους μαϊκήνες των τεχνών και τις αυλές τους, εντελλόμουν με το αζημίωτο να

υπηρετήσω τους σύγχρονους πρίγκιπες, τους καλλιεργημένους πλούσιους αστούς. Όμως και της δικής μου πυξίδας αξιών ο Βορράς έδειχνε συνοχή, έδειχνε τον πρίγκιπα λαό μου, που τον είχα καμαρώσει στις μάχης τη φωτιά, αυτόν ήθελα να υπηρετήσω, να τον κάνω κοινωνό της μεγάλης τέχνης. Στα χρόνια μου ο λαός ήταν περήφανος, δεν ένιωθε κατώτερος από τον κοτσαμπάση επειδή ήταν πιο φτωχός. Πρώτο μου βήμα ο Επιτάφιος, μου τον είχε στείλει ο Ρίτσος το 1957. Να πω με την ευκαιρία πως η μουσική ήταν για μένα και γιατρικό, με τον Επιτάφιο λυτρώθηκα από τους σπασμούς που κληρονόμησα στην Μακρόνησο. Τότε πήρα την απόφαση χωρίς να μετανιώσω στιγμή. Μελοποίηση άξιων Ελλήνων ποιητών, με λαϊκά μοτίβα και όργανα, κύκλοι τραγουδιών, τραγούδια ποταμοί, μετά ορατόρια, μετασυμφωνική μουσική, *Άξιον εστί* στην Ελλάδα, *Canto General* για τη Λατινική Αμερική κι όλο τον κόσμο, αλλά και σταδιακή εξοικείωση του λαού με τη συμφωνική μουσική, το *Πανηγύρι της Ασή γωνιάς*, *Ελληνική Αποκριά*, ο χανιώτικος συρτός που έγινε παγκόσμιο συρτάκι με το Ζορμπά, η Τρίτη Συμφωνία μου με τα εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής. Στην προσπάθεια μου να κάνω το λαό κοινωνό της μεγάλης τέχνης παρομοιάζω τον εαυτό μου με αναρχικό στρατηγό που ως στρατηγική, για τον πόλεμο διαρκείας που είχε μπροστά του, πρόταξε τη δημιουργία ατέλειωτων εφεδρειών. Αν λέω που και που καλή κουβέντα για το Στάλιν, έχω στο νου μου τη μάχη του Στάλινγκραντ.

Ερώτηση: Επιμελής μάστορας ο ένας, αναρχικός στρατηγός ο άλλος, πείτε μου λοιπόν για τη μέθοδο σας.

Β: Σου παρομοιάζα πριν τη δουλειά μου με του επιμελούς χτίστη λέξεων, που ξεδιαλέγει από τον λαϊκό λόγο λέξεις, πολύτιμες καθεαυτές, αλλά και δημοφιλείς φράσεις με ελάχιστες λέξεις, αυτές που σήμερα τις λένε λογότυπους και φτάνουν μάξιμουμ το δίστιχο δεκαπεντασύλλαβο, τη μαντινιάδα. Η κρητική διάλεκτος είναι ορुकτό, ζάπλουτη σε τέτοιο γλωσσικό χρυσό. Φυσικά δεν είχα το μονοπώλιο της μεθόδου, γι' αυτό θα δεις παρεμφερείς στίχους στην *Ερωφίλη*, στη *Θυσία του Αβραάμ* και στα άλλα έργα της περιόδου. Από τους πολλούς λαϊκούς λογότυππους που βρήκα και από τους δικούς μου που δημιούργησα έχω αδυναμία στους διπολικούς, αυτούς που ζευγαρώνουν τα αντίθετα.

Τη γνώση με τον τρόπο.

*κι οπού κατέχει να μιλεί με γνώσιν και με τρόπον,
κάνει και κλαΐσιν και γελούν τα μάτια των ανθρώπων.*

A873-874

Το λίγο με το πολύ, το στόμα με την καρδιά.

*Και θέλοντας να πουν πολλά, τα λίγα δεν μπορούνι,
το στόμα τως εσώπαινε, με την καρδιά μιλούσι.*

Γ597-598

Το κρύο με το βράσιμο.

Εμάργωνεν εις τη φωτιάν, κ' ήβραζε στον αέρα
A1725

Την αντρεία με την φρόνηση.

Μηδέν αποριχτείς κ' εσύ, μα ως φρόνιμη αντρείψου.
Δ695

Τον φόβο με τον πόθο.

*Φόβος και Πόθος πολεμά, κ' εγώ 'μαι το σημάδι,
και δεν μπορώ τούτα τα δυό να τα συβάσω ομάδαι.*
A1635-1636

Όσο ο λαός ζυμώνει τη σκέψη του με τέτοια αντιμαχόμενα δίπολα που οι χρονικοί κύκλοι τα μεταλλάσσουν,

κ' η μέρ' αλλιώς να' ν' το ταχύ, κι αλλιώς το μεσημέρι
A1692

αυτόν τον λαό μην τον φοβάσαι, διατηρεί μια κοινωνία ζωντανή, συνεκτική, που ξέρει και να γλεντά και να συμπάσχει. Αν χάσει αυτά τα δίπολα, μπορεί να κάνει επί μέρους ρεκόρ, αλλά η κοινωνία χάνει τη συνοχή της, οι άνθρωποι γίνονται μονοδιάστατοι. Είναι άλλο ο Γκαγκάριν και ο Άρμστρονγκ που με ένα διαστημόπλοιο φτάνουν στο φεγγάρι κι άλλο ο χορευτής του κυκλοτερού Στειακού χορού που κρατάει την κοπελιά και θυμίζει μινωίτη ακροβάτη, στο σείσμα, στο λύγισμα, στο δώμα.

Στα χρόνια μου η μάχη προφορικού - γραπτού λόγου δεν είχε ακόμα κριθεί. Η καθολική επικράτηση της γραφής που καταδίκασε την προφορικότητα ισοβίως σε “έπεα πτερόεντα” δεν είχε συντελεστεί. Η γραφή ξεκίνησε ως μηχανή μνήμης, όχι στίχων, αλλά καταστίχων, του λαδιού, του κρασιού, του σιταριού, για τις ανάγκες της οικονομίας. Εκεί υπερερούσε της προφορικότητας. Στη τέχνη του λόγου όμως, μ’ όλα τα προτερήματα της γραφής στην οργάνωση ενός έργου, η προφορικότητα έχει άλλη χάρη, όπως και το τραγούδι που είναι η μηχανή μνήμης της προφορικότητας, το στεφάνι της. Τα παραδομένα γλωσσικά έπεα πτερόεντα, όχι μόνο δεν χάνονται, αλλά στο αέναο φιλτράρισμά τους αποκτούν συχνά νέα λάμψη. Αλλιώς είναι να διαβάξεις μια μαντινιάδα, κι αλλιώς είναι να την ακούς μελοποιημένη ή να την βλέπεις να γεννιέται στην κατάλληλη περίπτωση από τον ετοιμόλογο μαντινιαδολόγο. Αν τύχαινες σε μια τέτοια γέννα πλούτιζε η αισθητική σου, η ζωή σου. Η προφορικότητα εκτός που παντρεύει τις τέχνες, το λόγο με το μέλος, συχνά και με το χορό - στον *Ερωτόκριτο* με το θέατρο, ενέχει επίσης μια γοητευτική ηχητική ασάφεια που την

στερείται ο ορθογραφημένος γραπτός λόγος. Όταν ακούς “Ερωτόκριτος” ή “Κριτίδης”, θέλοντας και μη συνδέεις τον ήρωα με την Κρήτη, όπως όταν ακούς το όνομά της όμορφης θείας σου, της Μηλιάς, φέρνεις στο νου και την ίδια και το δέντρο και την τραγική της ιστορία.

Παράλληλα ήθελα να δώσω ένα πολιτικό ευαγγέλιο στους νέους. Να έχουν λιγότερα εμπόδια να ολοκληρώσουν τον έρωτά τους από όσα είχα εγώ με τη Βασιλική. Έτσι χειρουργήσα και αφαίρεσα οτιδήποτε θεολογικό από το έργο.

*Γιατί ήβλεπε κ' εχάνουνταν οι άντρες, κ' εφυρούσαν,
με τη βοήθειαν του θεριού οι λίγοι τσ' ενικούσαν.*

Δ967

με τη βοήθεια του Θεού λέει ο λαός, του *θεριού* το έκανα εγώ, πλαστική χειρουργική στη γλώσσα. Αγαπιόμασταν, δεν υπήρχε λόγος να δυσκολεύουμε την αγάπη μας με τα διαφορετικά μας δόγματα. Καμαρώνω ότι έφτιαξα το πιο άθρησκο έργο, που αγαπήθηκε στον καιρό του από καθολικούς και ορθόδοξους, αλλά και μετά από αλλόθρησκους, τους Τουρκοκρητικούς. Αυτό πράγματι το θεωρώ οικουμενικό παράσημο, να ενώνεις με τη τέχνη σου λαούς ανεξαρτήτως θρησκειών. Στην Ιλιάδα οι ήρωες είναι κινούμενα των θεών, σε μένα είναι αυτεξούσια πρόσωπα. Όμως δεν είναι η θρησκεία η μοναδική ρηξικέλευθη τομή στον *Ερωτόκριτο*, είναι και η ισότιμη θέση της γυναίκας, είναι και η αμφισβήτηση του πατέρα αφέντη, του Βασιλιά αφέντη και των προνομίων του που περιόριζαν τα δικαιώματά των ερωτευμένων νέων.

Ερώτηση: Μίκη, πες μας και για τη δική σου μέθοδο, κάτι ξεκίνησες με τις εφεδρείες.

Μ: Πριν σας πω θα κάνω δυο σχόλια, το ένα αυτοκριτικό.

Βρε Στειακέ, τώρα μόλις σε κατάλαβα, μετά θάνατον. Πέρα βέβαια από την εθνικιστική προκατάληψη -την ομολογώ, που μου προκαλούσε ο όρος Βενετοκρητικός, αυτό κυρίως που σου ‘χα για κουσούρι, ήταν η μονότονη μουσική σου και τώρα συνειδητοποιώ πως ήταν το βραβείο που σου έδωσε ο λαός μας και που ίσως δεν το ‘χει επιφυλάξει σε άλλο λόγιο ποιητή από την εποχή του Ομήρου. Σε δεξιώθηκε, 10000 στίχους, σαν δικό του τραγούδι, σαν δημοτικό τραγούδι, και επειδή σε αγάπησε πολύ σου έβαλε αυτή τη διακριτική μελωδία, τόση - όση, για να ευκολύνεται να σε λέει ξεστήθου χωρίς να σκεπάζει το λόγο σου. Παρηγοριέμαι λίγο που δυο μαθητές μου την ανανέωσαν, ο Μαμαγκάκης και ο Μαρκόπουλος.

Το δεύτερο σχόλιο αφορά την προφορικότητα. Και σήμερα αν ζητήσεις από κάποιον αγράμματο να σου πει ένα δημοτικό τραγούδι για να το διασώσεις, αυτός δεν μπορεί

να σου το πει, μόνο να στο τραγουδήσει μπορεί. Αλλά κι εγώ ο σπουδαγμένος, λόγω συνθηκών, ασκήθηκα στην μνήμη. Είδα κι αποείδα να βλέπω κάθε τόσο στη Μακρόνησο τις παρτιτούρες μου στα σύρματα και ασκήθηκα να τις γράφω στο μυαλό μου. Είναι γεμάτο νότες. Έτσι εξηγώ την παραγωγικότητά μου, το πέρασμα από τη συγκίνηση στη μελωδία γίνεται σχεδόν αυτόματα. Παράπλευρο κέρδος και η αφηγηματική ικανότητα που μου λένε πως έχω. Βλέπεις πολιτικούς, συγγραφείς, λόγιους πως κομπιάζουν στον προφορικό τους λόγο, όλο “εεεεε” και “ααααα”. Τώρα το εξηγώ κι αυτό, είναι το τίμημα της κυριαρχίας της γραφής, η εκδίκηση της ηττημένης προφορικότητας.

Έρχομαι τώρα στη μέθοδό μου, έχω δυο άξονες, εφεδρείες και όλα.

Πως προκύπτει το ΟΛΑ, αναγραμματίζω το ΛΑΟ, Λαό - όλα, όλος ο λαός, ενωμένος ο λαός, ποτέ νικημένος. Μετά το Δεκέμβρη και τον εμφύλιο, μετά τη μέθη της μάχης και την μουσική μου υπόκλιση στους θυσιασμένους συντρόφους, άρχισα να βλέπω και την άλλη πλευρά, αλλά και τις κακές πλευρές της δικής μας πλευράς. Συνειδητοποίησα την πολιτισμική ενότητα του λαού, την αναντιστοιχία με τους κομματικούς σχεδιασμούς, εξ ορισμού διχαστικούς, κάνουν το λαό κομμάτια. Έτσι γίνεται η τομή στο έργο μου με *Το Τραγούδι του Νεκρού Αδερφού* που καμαρώνω κι εγώ πως μοιάζει με δημοτικό τραγούδι, αλλά φτάνει και πιο πίσω στον αδελοφροκτόνο πόλεμο των γιων του Οιδίποδα. Δεν άρεσε βέβαια στο κόμμα μου, εγώ όμως το πίστευα, εξ άλλου άρεσε στον λαό, τον ένωνε. Αυτή είναι η αρχή, που με συνδέει μετά με τις θεωρητικές επεξεργασίες των Ιταλών, του Γκράμσι και του φίλου μου του Μπερλινγκουέρ. Εκείνοι διόρθωσαν τον Μαρξ με τον Ιστορικό συμβιβασμό κι εγώ το νεαρό Μίκη του Δεκέμβρη. Πλατύ, ενιαίο ποτάμι ο λαός, πλάτυνα κι εγώ, Λαμπράκηδες, ΠΜ, ΠΑΜ, “Καραμανλής ή Τανκς”. Τα άλλα ας τα αφήσουμε, ίσως και να ‘ταν καλύτερα, να είχα φύγει πιο νωρίς, για να θυμηθώ τον φίλο μου το Χρόνη.

Έτσι λοιπόν το ΟΛΑ με ξεκλείδωνε, μελοποιούσα ποίηση όχι μόνο κομματικών ή φίλων προς το κόμμα ποιητών, αλλά ποίηση άξιων ποιητών που έκρινα πως μπορούσε να εξυψώνει και να ευφραίνει τον πρίγκιπά λαό μου. Έτσι προκύπτουν οι ατέλειωτες μουσικές εφεδρείες μου. Πάρε λαέ Ρίτσο, πάρε Σολωμό, Παλαμά, Κάλβο, Καβάφη, Καρυωτάκη, Βρετάκο, Σικελιανό, Ελύτη, Βάρναλη, Αναγνωστάκη, Λειβαδίτη, Ελευθερίου, Γκάτσο, Βίρβο, Καμπανέλλη, Καρατζά, Κατσαρό, Καρτελιά, Μπόστ, Ρένα Χατζηδάκη, Γκανά, Τριπολίτη, Αλέκο Παναγούλη, πάρε λαέ στίχους δικούς μου και του Γιάννη, του αδερφού μου, δεν κολλούσα εγώ στους χαρακτηρισμούς, μείζονες - ελάσσονες. Το ίδιο έκανα και με τους ξένους, τον Πάμπλο Νερούντα, τον Μπρένταν Μπίαν, τον Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα -ζευγάρωσα το ντουέντε του με τα δικά μου δαιμόνια. Θυμάμαι Βιτσέντζο, την 21η Απριλίου του 67, ενώ έγραφα την πρώτη αντιδικτατορική προκήρυξη για το Πατριωτικό Μέτωπο σιγοψιθύριζα την Παινεμένη του, που την είχα φρέσκια.

“Μικρούλα άσε να σηκώσω, το φουστανάκι σου να ιδώ”

Β: *(Τον διακόπτει)* Μίκη, Μίκη αυτή η σκηνή περιγράφει ακριβώς την βαθύτερη σύνδεση του έρωτα με την Πολιτική. Μίκη, τώρα που γνωριστήκαμε καλύτερα, θα σου εκμυστηρευτώ το όνειρό μου. Να με μελοποιήσεις και μένα, με τον τρόπο που το έκανες στον Νερούντα, όταν ακούω το Κάντο Χενεράλ, χωρίς να ξέρω ισπανικά νομίζω πως καταλαβαίνω τα λόγια. Μακάρι να αξιωθώ μια τέτοια μετάφραση, θα αγαπήσει τον Ερωτόκριτο όλος ο κόσμος.

Μ: (Χαμογελάει). Στειακέ Ραψωδέ κι εγώ το θέλω τώρα!

Τη συνέχεια της συζήτησης μπορείτε να την διαβάσετε στα πρακτικά του Συνεδρίου.

¹ Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο για τον Βιτσέντζο Κορνάρο που διοργανώθηκε στη Σητεία 18-20 Ιουλίου 2025 από τη Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος με την επιστημονική επιμέλεια του καθηγητή Στέφανου Κακλαμάνη.